

**O'QITUVCHI-AMALIYOTCHI TALABALARNING AMALIYOT
JARAYONIDA IMMANENT VA KONTEKST YONDASHUVLARIDAN
KENG FOYDALANISHI**

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.5.5.024>

Saidova Nodira Mustakimovna,

Buxoro davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqola faol (14 haftalik) amaliyotdagi o'qituvchi-amaliyotchi talabalar uchun qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lib, amaliyot jarayonida dars mashg'ulotlarini o'tish mobaynida olib boriladigan amaliy ishlar, talab qilinadigan hujjatlar, shu bilan birga pedagogik texnologiyalardan misol tariqasida immanent va kontekst yondashuvlari ko'rib chiqilgan. Bunda 3-sinf o'qish kitobidan matn tanlab, immanent va kontekst yondashuv asosida tahlil qilingan. Immanent yondashuv va kontekst yondashuvlariga izoh berilgan.

Kalit so'zlar: Amaliyot, o'qituvchi-amaliyotchi, pedagogik texnologiya, immanent, kontekst

Mustaqil izlanish, mafkura, ma'naviyat, amaliyot, axloqiy tarbiya, umuminsoniy qadriyatlar, milliy istiqloq g'oyasi immanent yondashuv, kontekst yondashuv, pedagogik texnologiyalar, o'z-o'zini tarbiyalash, ustoz-murabbiy

Ta'lim tizimini tubdan isloh qilish bugungi kunning eng dolzarb vazifasi sanaladi. 2021-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi mazmun-mohiyatida ham ta'lim sifati va uni dasturda ko'rsatilganidek, amalga oshirish har bir o'zbek fuqarosining zimmasiga kattagina mas'uliyat yuklab qo'ydi. Shunday ekan, biz pedagog xodimlar salohiyatli kadrlarni tayyorlash yo'lida bor kuchimiz va mehnatimizni ayamassligimiz lozim.

Ma'lumki, o'sib kelayotgan yosh avlod ilk ta'lim-tarbiyani maktab ostonasidan boshlaydi. Bunda o'qituvchi-murabbiy yelkasiga kattagina mas'uliyat yuklatiladi. Bilamizki, har qanday inson salohiyati tarbiyaviy faoliyatsiz, keng dunyoqarashsiz amalga oshmaydi. Yosh avlodni mukammal inson sifatida kamol topishida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'rni va mehnati beqiyosdir. Buning uchun o'qituvchi ma'naviyatli, ma'rifatli keng mushohadali bo'lmog'i lozim. Chunki ustoz endigina maktab ostonasiga kirib kelgan bolajonlar nazdida misoli ko'zgudir. Uning har bir harakatini, muomalasini kuzatadi va unga o'xshashlikka harakat qiladi. Ma'naviyati baland ustoz o'z harakatlarini eng avval o'zi nazorat qiladi, toki o'sib kelayotgan avlod tarbiyaviy jihatdan yetuk bo'lsin. Ma'naviyat, ma'rifat, axloq singari tushunchalar har bir pedagog xodimni bezab turgan. Ustozlik maqomi ostonasiga turgan yosh talabalar 4-kursda faol amaliyotni o'tab berishi lozim. Bunda amaliyotga qatnovchi talaba hamda bu talabalarni doimiy nazorat qiluvchi amaliyot o'qituvchisidan ham kattagina mas'uliyat talab qilinadi. Chunki amaliyot jarayoni nazariy bilimlarning amaliyotda reallashuvi demakdir. Amaliyot talabgor pedagoglarning kasb mahorati va kamolotida muhim sanaladi. Ma'naviyat bu-shaxsning tanlangan maqsadlar sari intilishi, onga xos bo'lgan qadriyat sifatida belgilanishi. Axloq bu-insonlarning bir-biriga va jamiyatga nisbatan xulq-atvorining umumiy tamoyillari majmuasi. Birgalikda ular shaxs mukammalligi yo'lida xizmat qiladi. Amaliyot va nazariya ham xuddi shu tushunchalar uzviyligi singari katta ahamiyatga ega. Xalqimizda shunday bir naql bor: "Hech kim senga do'st emas, hech kim senga dushman emas, lekin har bir kishi sen uchun yangi o'qituvchi". Shunday ekan, ustozlik pillapoyasida turgan har bir talaba amaliyot jarayonidan kerakli bilim va ko'nikmaga ega bo'ladi.

Umumta'lim maktablarida faol (14 hafta uchun) amaliyot jarayonini boshlang'ich talim yo'nalishi misolida olib qarasak;

Bunda amaliyotchi talaba eng avval amaliyot kundaligini tutishi lozim. Kundalikka shanba kuni ham yoziladi. Chunki maktab o'quvchisi uchun o'quv kuni 5 kun bo'lishi bilan o'qituvchi-amaliyotchi talaba bundan mustasno. Shu bilan birdga har kunlik dars tahlili (kamida 2 ta), o'tkazilgan radbir ssenariysi (kamida 1 ta), o'tkazilgan ochiq dars mazmunnomasi (kamida 28 ta, shundan ona tili va o'qish savodxonligidan 13 ta), matematikadan 9 ta, tarbiyadan 4 ta, texnologiyadan 1 ta, tabiatdan 2 ta dars tahlillari mavjud bo'lishi kerak. Yana shuni ta'kidlash lozimki, tarbiya soati birlashtirib qo'yilgan, ularni kutib oluvchi maktab o'qituvchi har haftada 1 soat o'tkaziladi. Bu har qaysi maktabda haftaning turli kunlarida o'tkazilishi rejalashtiriladi. Dars jarayonida namunaviy ko'rgazmali qurollardan ham keng foydalanish dars sifatiga samarali natija beradi. O'qituvchi-amaliyotchi talabaga amaliyot jarayonidagi faoliyati yuzasidan maktab ma'muriyati tomonidan tavsifnoma beriladi.

O'quvchilar bilan muomala odobi ham juda muhim hisoblanadi. Talabalarini maktab amaliyotiga olib borgan ustozdan qanday vazifalar talab qilinadi? Amaliyot nazoratchisi sanalgan ustoz doimiy ravishda amaliyotchi talabalarning davomati, kiyinish madaniyati, muomalasi, jamoada o'zini tuta bilishi va dars jarayonlaridagi faoliyatini qattiq kuzatmog'i hamda amaliyotda ishtirok etayotgan talabalar tomonidan tashkil qilingan darslar, tadbirlarni kuzatmog'i, tahlil qilmog'i lozim. Maktabdagi ma'naviy-axloqiy tarbiyani amalga oshirish ta'lim mazmuni, sinfdan tashqari ishlar, milliy qadriyatlar asosida o'quvchilar tafakkurida mujassamlanishi oliy maqsad sanaladi. Bu boshlang'ich ta'lim yo'nalishida ta'lim oladigan o'quvchilar uchun juda muhimdir. Ayniqsa, o'qish savodxonligi darslarida mashg'ulotlarni tashkillashtirishda innovatsion texnologiyalar, zamonaviy yondashuvlardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Bugungi zamonaviy ta'limda og'zaki va yozma matnlarni o'zlashtirishning turli maktablari mavjud-ki, ilmiy maktablarning har biri o'ziga xos maxsus uslub hamda yondashuvlarga ega. Shunga alohida e'tibor berish lozimki, darsga xohlagan texnologiyani emas, aynan mavzu mohiyatini soddalashtirib, har bir o'quvchini jalb qila oladigan texnologiyalarni tanlash maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, pedagogik texnologiyalarni tanlash va zamonaviy yondashuvlarga tayanish maqsadga muvofiqdir. Innovatsion texnologiyalar olamida bugungi kunda yangilik sanalgan immanent va kontekst yondashuvlari o'qish savodxonligi darslarida juda samarali natija beradi. Eng avval kontekst atamasiga izoh bersak:

--kontekst atamasi (lotincha contextus—yaqin bog'lanish, bog'lanish) XX asr oxiridan boshlab zamonaviy filologiyaga kirib kelgan;

-adabiyotshunoslikda esa adabiy asar va undan tashqaridagi, ham adabiy matnli, ham badiiy va matndan tashqari asoslar (tarjimayi holi, dunyoqarashi, ijodkorning o'ziga xosligi) o'rtasidagi cheksiz bog'lanish sohasidir. Ijodkor ijodining kontekslari juda xilma-xil bo'lib, ko'p jihatdan adabiy asarlarning xususiyatlarini bog'laydi.

-kontekst matn mazmuniga e'tibor berish va unga tayanish qobiliyati demakdir;

Kontekst yondashuvida asosiy e'tibor matnga qaratiladi. Shunday ekan, matn muallifining tarjimayi holi, dunyoqarashi, ijodkorning o'ziga xos tomonlariga tayangan holda tahlil qilinadi. Masalan, bu yondashuvga misol tariqasida 3-sinf "O'qish" kitobidagi Abdulla Avloniyning "Bolari va pashsha" masalini olamiz. Avval matnning to'liq shakli bilan tanishamiz:

Bolari va Pashsha

Bir Pashsha qir tarafdan uchib kelayotgan Arini ko'rib:

– Do‘stim, qayerdan kelyapsan? – dedi. Ari:

– Qirdan kelyapman. Biroz bol yig‘dim. Uy yasash uchun mum ham hozirlab keldim, – dedi. Pashsha:

– Oh, birodar! Bir boshing uchun buncha harakat qilasan! Sen ham men kabi yashasang nima bo‘ladi? Mening yashashimda hech bir mashaqqat yo‘q. Insonlar hozirlagan dasturxonlardan har xil taomlarni yeb-ichib umr o‘tkazaman. Ba‘zi vaqtlarda sen tayyorlagan boldan ham to‘ygunimcha yeyman. Mana! Yashamoq mana! Umr kechirish uchun olamda bundan ham yaxshi turmush bo‘ladimi? Menda bol tayyorlash mashaqqati ham yo‘q, uya solish kulfati ham yo‘q, – dedi.

Ari bu so‘zlarga javoban shunday dedi:

– Oh, do‘stim! Sening bunday turmushing o‘z boshingdan beri kelmasin. Mashaqqatsiz taomda lazzat bo‘ladimi? Insonlar seni dasturxondan quvib haydaydi. Oxiri bir o‘rgimchak luqmasi bo‘lishdan boshqa narsaga yaramaysan. Ammo men tayyorlagan mum hamma yerni yoritadi. Bolim dunyoning hamma yerida maqbuldir.

Shu sababli insonlar meni o‘zlari tarbiya qiladilar. Har yerda meni maqtaydilar. Qo‘y, birodar, mening ishim ko‘p. Sen bilan behuda so‘zlashib turishga vaqtim yo‘q. – Ari shunday deb uchib ketdi. Xulosa shuki, mehnatning oxiri rohat, yalqovlikning oxiri xorlikdir.

Matn bolari va pashshaning uchrashuvidan boshlanadi. Bu matnni kontekst yondashuvi asosida tahlil qilmoqchi bo‘lsak, ijodkor boy mazmunga ega bo‘lgan qisqagina matn tuzgan. Unda dialogdan keng foydalangan. Matndagi ikki obrazning ijobiy va salbiy xususiyatlarini suhbat jarayonida namoyon qilgan. Bolarining erta-yu kech tinim bilmay mehnat qilishi, pashshaning esa dangasaligi, boshqalar mehnati evaziga kun ko‘rishi va bundan g‘ururlanib aytishi nikoya qilinadi. Pashshaning juda jirkanj harakatini bolari qoralaydi, ya‘ni halol topib kun ko‘rish naqadar lazzatli ekanligi, mashaqqatsiz taomda ta‘m bo‘lmasligini aytadi.

Muallif matn jarayonida vaqtga, halol luqmaga va tarbiyaga ham ishora qiladi. Uning nazdida, qadrli bo‘lish kaliti-mehnatda. Kontekst yondashuviga asosan, mant muallifining o‘ziyam juda mehnatkash hamda jonkuyar. Buni biz Avloniyning tarjimai holi asnosida bilamiz. Ayni o‘rinda o‘qituvchi-amaliyotchi matn g‘oyasidan kelib chiqib, ijodkorning o‘ziyam o‘ta mehnatkashligiga alohida urg‘u berishi kerak. Jumladan, Avloniyning o‘z mahallasida maktab ochib, maktab darsliklarini yaratganligi, hatto maktab uchun kerakli jihozlarni ham o‘z qo‘llari bilan yasalanligini alohida e‘tirof etishi lozim. Demak, kontekst yondashuvida matn muallifining hayotiy tajribasi bilan matn o‘rtasida uzviylik, o‘zaro bog‘liqlik mavjud.

Amaliyotchi – o‘qituvchi o‘qish savodxonligi darslarida immanent yondashuvidan ham keng foydalansa, o‘quvchilar o‘zlashtirishida samarali natija kuzatiladi. Immanent yondashuvi matn tahlili bilan aloqador texnologiya sanaladi. Ilmiy ma‘lumotlarda immanent atamasi «Tashqi ta’sirlardan qat’iy nazar, ob’ektning o‘ziga xos tabiatiga ega», deb beradi. Ya‘ni, immanent yondashuvi faqat matnning ichki mazmuni va tuzilishiga e‘tibor qaratadi, matnda mavjud bo‘lgan tomonlarga Atayanadi. Immanent so‘zning mazmuni va tuzilishiga, ularning munosabatlariga qaratilgan matndan tashqariga chiqishni nazarga tutadi. Bunda matndagi obrazlarning ichki dunyosi tahlil qilinadi. Ayni o‘rinda matndagi obrazlar — bolari va pashshaning tabiati, o‘ziga xos xususiyatlari immanent tahlil sanaladi. Yana shuni alohida aytish joizki, bunda ijodkor insonlar qiyofasini shu ikki qahramonda aks etgan. Ya‘ni mehnatkash, halol inson qiyosasini bolari obrazida, boshqalar mehnati va mashaqqati evaziga kun ko‘radigan, qayerga borsa dakki yeydigan dangasa kishi timsolida pashsha obrazini gavdalandiradi. Bunday yondashuvlar asosidagi tahlildan xulosa

shuki, har bir insonda ijobiy va salbiy tomonlar bo'ladi, lekin inson o'zidagi illatlarni bartaraf etishga astoydil harakat qilmog'i kerak.

Ayni o'rinda shuni ham ta'kidlash darkorki, o'qituvchi-amaliyotchi o'qish savodxonligi darslarida sinfdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida mushoiraxonlik kechasi, kitobxonlar anjumani, badiiy asar tahlili singari bir qator tadbirlarni tashkil qilishi mumkin. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari sfatida o'quvchilarning ma'nan va axloqan yetuk, keng dunyoqarashli bo'lishlarida eng mas'ul shaxs ekanliklarini chuqur anglagan holda, quyidagilarga alohida e'tibor berishlari kerak;

-eng avval maktabga muhabbat uyg'otish;

-o'quvchilar o'rtasida do'stona raqobatni yaratish;

-bahs-munozara odobini tushuntirish;

-o'quvchilarni chalg'ituvchi, sog'lom fikrlashga xalaqit beruvchi holatlarni cheklash;

--o'quvchilarni vatansevarlik ruhida tarbiyalash;

-sinfdan tashqari intellektual faoliyatni tashkil etish;

-ma'naviy-axloqiy tarbiya garovi sifatida o'quvchilar o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

Maktab o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash sharti sifatida tadbirlar, individual yig'ilishlar va ota-onalar yig'ilishlari tizimi orqali oila va maktabning o'zaro hamkorligini mustahkamlashdan iborat.

O'qituvchi-amaliyotchi maktab sinfrahbari bilan birga faoliyat olib boradi. Amaliyot jarayonidan boshlab sinfrahbarlik mas'uliyatini his qilgan holda, sinf ko'rgazmalariga alohida e'tibor berishi lozim. Sinfrahbar eng avval sinfda qulaylikni, o'quvchilar uchun yetarli sharoitni yaratib berishi lozim, toki maktab ostonasiga endigina qadam qo'ygan kichkintoy bilim olishiga hech bir narsa xalaqit bermasin. Oilaviy kit ma'naviy va axloqiy tarbiyaning mohiyatida vatanparvarlik, erkinlik, muomala madaniyati, bilimga intilish, ijodkorlik va mehnat, ishonch kabi tuyg'ular yotadiki, bularning barchasi yoshlar mafkurasida yetakchi rol o'ynaydi.

Hozirgi sharoit talablariga javob beruvchi yosh avlodni tarbiyalash, ta'lim-tarbiya maskanlari oldida juda dolzabr vazifalarni qo'yadi. O'sib kelayotgan yosh avlodning har tomonlama barkamol, salohiyati baland, irodasi baquvvat bo'lib yetishi uchun keng jamoatchilik o'rtasida ma'naviy-ma'rifiy faoliyatimizni yuksak darajada ko'tarishning ahamiyati beqiyos. Ma'naviy-axloqiy tarbiya va milliy mafkura xalqning maqsadlarini ifodalalar ekan, demak milliy istiqloq mafkurasini xalqimiz qalbi va ongiga singdirish yoshlikdan boshlanadi va yillar davomida to'ldirib boriladi. Shu sababli, bu maqsad ta'lim-tarbiya sohasida asosiy vazifa bo'lib sanaladi. Chunki, istiqloq mafkurasi o'zbek xalqining asliy orzu-intilishlarini, hayotiy ko'rinishlarini o'zida aks ettiradi. Insoniyat tarix sahifalarini varaqlaganida, beixtiyor ma'naviy-madaniy yodgorliklarni o'rganishga ehtiyoj sezadi. Umri davomida unga tayanadi, talpinadi, undan xulosa chiqaradi va yosh avlodga o'rgatadi. Bu borada boshlang'ich sinf o'qituvchilarining yelkasiga mas'uliyat yuklatiladi. Yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash asosiy tamoyil qilib olinadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida bu sohadagi vazifalarni amalga oshirishda sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil etish, ularning yaxlit tizimini yaratish zarur. O'sib kelayotgan yosh avlod milliy qadriyatlar, milliy istiqloq mafkurasi singari g'oyalarni darsdan tashqari mashg'ulotlarda amalga oshirish asosiy maqsad bo'lmog'i lozim.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda avvalo, o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy va o'zi-o'zini anglash, milliy istiqloq mafkurasi va

g'oyalari ruhida tarbiyalashning pedagogik asosi yetakchi tizimni yaratishda samara beradi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari yosh avlodni Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, undan faxrlanish hissini uyg'ota bilish, Vatan boyliklarini saqlash salohiyatini mustahkamlash maqsadida milliy g'urur va milliy o'zlikni anglash tamoyillarini yoshlar ongiga singdirishlari lozim. O'z-o'zini tarbiyalash, o'zini kerakli inson deb his qilish tuyg'ularini o'sib kelayotgan yosh avlod shuuriga aylantirish bugungi zamonaviy pedagoglarning asosiy vazifalaridandir. Shu asosda inson kamolotining o'zi ijtimoiy muhitni sog'lomalashtirish ehtiyojini keltirib chiqaradi va shaxsning barkamollikka bo'lgan ehtiyojini kuchaytiradi. Inson ruhiy olamining rivojlanishi uning faoliyatida o'z-o'zini tarbiyalash jarayoni yo'nalishini, mazmun, shakl va metodlarni ijtimoiy zaruriyatga aylantiradi. Shaxsning o'z-o'zini tarbiyalashi o'zligini namoyon qila olishida, hayotda o'z o'rnini topa olishida uning ijtimoiy faol o'rnini belgilovchi ahamiyat kasb etadi. Demakki, yosh avlodning ma'naviy-axloqiy tarbiyalanishida uni o'rab turgan sog'lom muhit ham alohida o'ringa ega.

Shaxsning barkamol bo'lib tarbiyalanishi ijtimoiy-psixologik va pedagogik hodisa bo'lib, unda belgilovchi ijtimoiy omil shaxsning o'zi hisoblanadi. Inson o'zining rivojlanishida hamma vaqt ishtirok etadi, ya'ni hamisha o'ziga o'zi ongli ravishda baho berib, o'z harakatlarini nazorat qilmog'i darkor. O'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini tarbiyalash tushunchalari o'rtasida katta tafovut yo'q. Ular o'zaro bog'liq bo'lib, yosh avlod kamoloti jarayonida o'ta muhim sanaladi.

Yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan kamolotida o'z-o'zini anglash fazilati ham muhim sanalib, bu tuyg'u boshlang'ich sinf o'qituvchilari, dunyoqarashi va ma'naviy olamining boyligiga borib taqaladi. Bu yo'lda pedagog xodimlar darsliklarda berilgan materiallardan tashqari tarbiyaviy saboq beruvchi yoshlar ma'naviyatiga ta'sir qiluvchi badiiy asarlar tahlili, kitobxonliklar va tadbirlarga ham alohida e'tibor berishlari lozim. Amaliyotchi-o'qituvchi ham pedagoglik mas'uliyatini his qilgan holda, eng avvalo o'z kasbini sevishi va jonkuyarlik va fidoyilikni o'z faoliyatining shoriga aylantirmog'i darkor. Xalq ma'naviyati va ma'rifati yo'lida milliy o'zlikni anglash, Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalangan har qanday yosh avlod kelajakda haqiqiy inson bo'lib yetishadi.